

UMMANA DÖKÜLEN IRMAKLAR

Mehmet Âkif Ersoy'un Dost Çevresi

Asrın Maskeli Vicdanı ve

ÂKİF'İN TARİHE TANIKLIĞI

VAHDETTİN IŞIK

UMMANA DÖKÜLEN IRMAKLAR - 2

Mehmet Âkif Ersoy'un Dost Çevresi

**Asrın Maskeli Vicdanı
ve
Âkif'in Tarihe Tanıklığı**

Vahdettin Işık

İstanbul, 2017

ASRIN MASKELİ VİCDANI VE ÂKİF'İN TARİHE TANIKLIĞI
Vahdetin IŞIK

Proje Koordinatörü:
Öznur CANAYAKIN
(Pendik Belediye Başkan Yardımcısı)

Proje Sorumlusu:
Nuri SİNCANLI
(Pendik Belediyesi Kültür İşleri Müdürü)

Editör:
Turgay ANAR

Basım Tarihi: Aralık 2017

© Eserin yayın hakları, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı'na aittir.
İzinsiz kopyalanamaz veya çoğaltılamaz. Kitapların içindeki görseller
M. Ruyan SOYDAN koleksiyonundan alınmıştır. İzinsiz kullanılamaz.

Kapak/kapak Uygulama: **Yunus KARAASLAN**

Mizanpaj: **DBY Ajans**

Yapımcı Firma:
İdeal Kültür Yayıncılık
(Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669)
Topkapı Mah. Kahalbaş Sok. 31/1 Fatih-İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41

Baskı ve Cilt:
Karist Baskı Çözümleri Ltd. Şti.
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 22827
Yeşilköy Mah. EGS Business Park,
B2 Blok, No: 8/20 34149 Bakırköy-İstanbul.
Tel: +90 212 465 92 48.

ISBN: xxxxxx

Bu eser, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı ile Pendik Belediyesi'nin ortaklaşa yürüttüğü "Ummana Dökülen Irmaklar: Mehmet Âkif Ersoy'un Dost Çevresi" adlı proje kapsamında yayımlanmıştır. Bu yayının içeriğinden sadece yazarları sorumludur.

MEHMET ÂKİF ERSOY
FİKİR VE SANAT VAKFI

İçindekiler

Takdim / 7

Dr. Kenan ŞAHİN
Pendik Belediye Başkanı

Sunuş / 9

Doç. Dr. Turgay ANAR
MAE Vakfı

Giriş / 15

I. Dünyanın Değişimini
Farklı Açılardan Okumak / 21

II. Müslümanların Gündemi:
Nasıl Kurtulabiliriz? / 35

III. Bir Tanık Olarak Âkif'in İzinde / 45

Kaynakça / 65

Takdim

Dr. Kenan ŞAHİN

Pendik Belediye Başkanı

Mehmet Âkif Ersoy, yaşadığı coğrafyanın ve şuurlu bir Müslüman, şair ve mütefekkir olarak Türk-İslâm âleminin uyanık bir beyni ve dürüst vicdanıdır. Onun çabası, Müslümanların içinde buldukları ataletten kurtulmasını sağlamış, “inanç”, ahlâk”, “vicdan” ve “bilim” eksenli yeni bir dirilişin müjdecisi olmuştur. Millî şairimiz Mehmet Âkif Ersoy’un fikirlerinin böyle bir müjde ile anılmasının gerçeklikle de bağlantısı vardır. O hiçbir zaman pozitif bilimlere karşı olumsuz bir tavır almamıştır. Aynı zamanda dinî ilimlerde de kendini yetiştirmiş “mütebah-hir” bir şair olarak milletin geleceği için birçok önemli görevler ifa etmiştir. Ayrıca milletimizin bu topraklarda geçirdiği maddî ve manevi safahatı iyi bilmesi ve çağını iyi tanuması da onu değerli bir “mütefekkir” yapmaktadır.

Pendik Belediyesi olarak “İstiklâl Marşımızın” şairi olan Mehmet Âkif Ersoy’un hatırasına her açıdan hürmet göstermek, bizim için öncelikli prensiplerimizdendir. Bu hassasiyetimizi *Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı* ile birlikte yürüttüğümüz bir proje ile taçlandırmak istedik. Değerli vakıf yetkilileri, yazar ve akademisyenlerle bir araya gelerek Mehmet Âkif Ersoy’un hayatındaki temel direklerden biri olmasına rağmen, biraz karanlıkta kalan dost ve yakın çevresini gün yüzüne çıkarmak ve Âkif’i merkeze alarak bir kütüphane kurmak üzere yola çıktık. Elinizde tuttuğunuz bu eser, işte bu anlamlı projenin mahsulü olan bir serinin içinde yer almaktadır.

Bu projede bizimle birlikte çalıştıkları için *Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Başkanı* Sayın Mehmet Cemal Çiftçigüzeli’ne, projenin yürütücüsü ve editörü Sayın Doç. Dr. Turgay Anar’a, her biri alanında uzman olan kıymetli yazarlarımıza ve özellikle Mehmet Âkif Ersoy ile ilgili zengin koleksiyonunu bize açan Sayın M. Ruyan Soydan Beyefendi’ye teşekkür ederim.

Sunuş

Doç. Dr. Turgay ANAR

Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Adına

Yaşadıkları zamanı tek başlarına dolduracak kadar değerli işler yapmış, eserler bırakmış, önemli devlet görevleri icra etmiş nice insanlar vardır. Onları tanımak, aynı zamanda o devrin “iç hayatını”, o milletin “varlık sancılarını” ve aynı zamanda o milleti “var eden” temel dinamikleri de tanımak anlamına gelir. Milletlere yol gösteren bu nevi “hezarfen” şahsiyetlerin izinden gidildiğinde yolumuz, bu “umman” şahısları çeşitli vesilelerle besleyen ırmaklara da açılır ve sonunda şöyle düşünmeye başlarız: *Bu uçsuz bucaksız ummanı besleyen, engin dağları ve bin bir türlü engelleri aşarak ona su taşıyan ırmakları görüp, üzerinde düşünmeden ummanın bütününe anlamak mümkün müdür? İşte yakın tarihimizde “hayatı”, “davası”, “ahlâkı”, “şairliği”, “inancı” ve “milleti” için*

hiçbir şahsi hesap gütmenden hareket eden, inandığı değerlere ihaneti bir an bile düşünmeyen bir insan yaşamıştır: Mehmet Âkif Ersoy... O, bir “karakter adamı” ve “karakterinin de adamı” olarak yakın tarihimizde en dikkat çekici simalardan birdir. Onun hayatı, eserlerine de akseden bir sanat şaheseri; eserlerine akseden hayat ise onun riya bulaşmamış tertemiz bir yüzüdür.

Bu “tertemiz” hayatın ve eserlerin varlığı Türk milleti için nerdeyse bir hazine değerindedir. Onun hayatına çeşitli açılardan projeksiyon tuttuğumuz takdirde, yaşadığımız çağı ve gelecek zamanları da aydınlatabilecek birçok “ışık huzmesine” ulaşabiliriz. Türk edebiyat tarihinde ve milletin vicdanında silinmez izler bırakan büyük şair Mehmet Âkif’in vefatının üzerinden çok uzun bir süre geçmemiş olmasına rağmen, millî şairimizin hayatının ayrıntılarına dair maalesef cevaplanması gereken daha birçok soru bulunmaktadır. Bir “ummanı” çeşitli açılardan besleyen, Mehmet Âkif’i belki de Mehmet Âkif olmasına imkân tanıyan bu “ırmaklarla” birlikte okumak, düşünmek, irdelemek ve tanımak onun hatrasına gösterilebilecek bir hürmet ve aynı zamanda onu ve onun eserlerini yeniden çok yönlü bir okuma faaliyetidir. Şimdiye kadar birçok yönüyle incelenen, irdelenen ve hatta kıyasıya eleştirilen Mehmet Âkif’in, şahsiyetini bir “ışık huzmesi” gibi çevreleyen dost çevresinin üzerinde nedense hemen hiç durulmamıştır. Çevresindeki dostlarıyla birlikte koca bir “çınar” ağacını anımsatan Mehmet Âkif Bey; asıl şahsiyetini, çevresine dal budak salan dalların oluşturduğu samimi “atmosfer” ile

bulmuştur. “Çınar ağacının” toprağın derinlerine doğru saldığı ve bir insanı değil de belki daha çok bir medeniyeti ayakta tutan “kök”lerine daha yakından baktığımızda onun başını göklere neden dimdik salmaya devam ettiğini daha iyi anlayabiliriz. Bu ırmak ve köklerde kimler yoktur ki? Babanzâde Ahmed Naim’den Eşref Edib’e, Midhat Cemal’den Şerif Muhiddin Targan’a, Said ve Abbas Halim Paşalardan Ömer Rıza Doğrul’a, Hasan Basri Çantay’dan Ali Rıfat Çağatay’a, Hafız Âsım Şakir’den Muallim Vahyi’ye, Mahir İz’den Fuad Şemsi Bey’e, Ali Şevki Hoca’dan Muhammed Abduh’a... Her biri yakın tarihimizin kıymetli simaları olan bu insanlar, Mehmet Âkif’le uzaktan yakından temasta bulunmuş, dostluğunu kazanmış ve sohbet halkasının bir parçası olmuştur.

Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı ile Pendik Belediyesi, onun dikkatlerden kaçmış bu yönünü aydınlatmak amacıyla “milli şairimizin” dost ve yakın çevresini ortaya çıkarıp onların hayatlarına odaklanan bir proje başlatmış, ciddi bir emek neticesinde bu projeyi nihayetlendirmiştir. Elinizdeki eser/ler, her biri alanında uzman olan yazar ve akademisyenlerin, “titiz” bir çalışma yürüterek vücuda getirdikleri emek mahsulleridir. Davetimize icabet eden bütün yazarlarımıza teşekkür ederken, ana çerçeve dışında kendilerinin metinlerine hiçbir şekilde müdahale edilmediğini özellikle belirtmek isteriz.

Bu projenin asıl mimarı, bir Âkif muhibbi olmanın yanı sıra şairin “*evlâd-ı manevîsi*” olarak gördüğümüz, uçsuz bucaksız gönlü ile birlikte kıymetli Mehmet Âkif Ersoy koleksiyonunu da bizlere açarak bu projenin imkân

sahasına çıkmasına zemin hazırlayan, dolayısıyla elinizdeki eser (ler)in gerçek sahibi, yıllardır peşinden gittiği Mehmet Âkif'e ait her izi, hatırayı bir mübarek emanet olarak görüp yarınlara taşıyan M. Ruyan Soydan Bey'dir. Kendisine sonsuz teşekkürler ederiz.

Bu kıymetli çalışma hiç şüphesiz, okyanusu gösteren bir damla gibi, ciddi bir gayretin ve fedakârlığın neticesinde ortaya çıkmıştır. Varsa hatalar, bunlara nazar-ı müsamaha ile bakılmasını rica ederken, Mehmet Âkif'in de sık sık zikrettiği, Şirazlı Sa'dî'nin, "*Ayıp arayan göz hüner görmez; rıza gözü ködür kusur görmez!*" prensibini hatırlatmak isteriz. Bu çalışmanın bir mukaddime olarak diğer Âkif çalışmalarına vesile olmasını dilerken, son olarak desteklerinden dolayı *Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı* başkanı Sayın Mehmet Cemal Çiftçigüzeli'ne, böyle kapsamlı bir projenin gerçekleşmesinde maddi ve manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan ve her aşamasında desteğini esirgemeyen Pendik Belediye Başkanı Sayın Dr. Kenan Şahin'e teşekkür ederiz.

“Ey, bu toprakta birer na’ş-ı perîşan bırakıp,
Yükselen mevkib-i ervâh! Sakın arza bakıp;
Sanmayın: Şevk-ı şehâdetle coşan bir kan var..
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark’ın, tükürün!
Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!
Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salîb’in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların aslâ güvenilmez sözüne!
Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!”

M. Âkif

Safahat, Üçüncü Kitap
(Hakk’ın Sesleri)

Giriş

İnsanları tanımak için onların içine doğduğu tarihi zaman dilimini ve toplumun halini dikkate almamız gerekiyor. Büyük Müslüman âlimi İbn Haldun, “*insan vaktinin çocuğudur*” derken insanın şahsiyetine ve düşüncesine etki eden bağlama işaret ediyor. Bu yüzden dönemi hesaba katmayan değerlendirmeler zeminsiz birer iddiaya dönüşürler. Bir diğer ifadeyle, “*yer*”siz -“*yurt*”suz bir insandan bahsetmiş gibi oluruz. Böylesi bir sorun yaşamamak için Âkif’in doğduğu 19. yüzyılın Müslümanlar için ne anlam ifade ettiğini tanımlamamız bu açıdan önemlidir.

19. yüzyılı tanımlamak için çeşitli söylemler bulunduğunu biliyoruz. Rahatlıkla ifade edebiliriz ki; bizim açımızdan 19. yüzyıl, Müslümanlar üzerinde Avrupa nüfuzunun pekişmesi demektir.¹ Avrupa’nın nüfusu ise “üç farklı alanda” gerçekleşmiştir.² Bunlardan *birincisi*,

---

¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Y., İst., 2002, s.12

² E. Zürcher, *a.g.e.*, s. 13

toprakların çok önemli bir kısmının işgale uğraması ve kapitalist sistemin bir parçası haline gelmesiydi. *İkincisi*; bir yandan işgallerin oluşturduğu kuşatma hali diğer yandan da içyapıya yönelik müdahalelerle hukuk, maliye, eğitim gibi alanlarda devletimizin Avrupa'nın siyasi nüfuzu altına girmesi, **üçüncüsü** de Avrupa ideolojilerinin Müslümanların düşünce ve hayat tarzı üzerinde gittikçe artan etkisidir.

Tüm bu etkilerin doğrudan gözlemlenmeye en elverişli olanı işgallerdir. Bu bakımdan Avrupalı devletlerin Osmanlı Müslümanları özelindeki etkisi ile meseleyi izaha devam edebiliriz. Hatırlanacağı gibi Fransız Devrimi 1789 da gerçekleşmiş, devrimden 10 yıl kadar bir zaman geçmemişti ki; özgürlük, kardeşlik, eşitlik sloganlarının muzaffer komutanı olan Napolyon Mısır'ı işgal etmişti(1798). Aynı Napolyon 7 Ekim 1798 tarihinde Direktuvar hükümetine yazdığı mektupta şöyle diyordu: “*Mısır'a hakim olan Avrupa kuvveti Hindistan'a da hakim olur*”.³ Bu mektubuyla o, kendi içinde paylaşacak bir şey kalmayan Avrupa için hedefi, Doğu'ya yürüyüş olarak belirlemiş oluyordu. Nitekim 1798'de giriştiği Mısır seferi, Avrupa'nın ve bütün dünyanın kaderini değiştirmeye yönelik büyük projenin ilk adımını oluşturuyordu. Edward Said'in belirttiği gibi, Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle çağdaş kültürel ve politik bakış açılarımıza hala hükmeden ve Doğu ile Batı ilişkilerinin şekillendiren

³ S. Abu İzzeddin, İbrahim Başa fi Suriyye, Beyrut, 1929, S. 2-3 (aktaran, Dr. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 2. bs., s. 23

siyasetler tahrik edilmiş ve önlenemez bir ivme kazanmış olacaktır.⁴ Daha sarsıcı olan şudur ki, sözünü ettiğimiz işgalle, Avrupa kendi iç sorunlarını da evrenselleştirmiş olmaktadır.⁵ Bugün adına Batı denilen ülkelerin işgalleri ve sorunlarının evrenselleşmesi, sürecin içerisinde yer almayan Batı-dışı dünyanın insanların gündelik hayatlarına kadar yansıyan kuşatıcı sorunlarla yüzleşmek anlamına da geliyordu.

Kuşkusuz bahsi geçen sorunlardan en çok etkilenen insanların Müslümanlar olduğunu söylemek abartı sayılamaz. Bu iddiamızın anlaşılabilir kılınması için 17. yy sonunda, hatta hatta 18. yy da nasıl bir dünya olduğunu hatırlamak yeterli olabilir.

---

⁴ E. Said, *Oryantalizm*, Pınar Yayınları, İst. 1989, 2. Bs., s.27

⁵ B. Gencer, **İslam'da Modernleşme**, Lotus Y., Ank. 2008, s. 40

I

**Dünyanın
Değişimini
Farklı Açılardan
Okumak**

Hatırlanabileceği gibi, sözü edilen tarihte dünyada üç büyük Müslüman devlet bulunmaktaydı. Üç kıtaya yayılmış devasa sınırları ve İslam hilafetinin merkezi olan Osmanlı devleti, hemen onun komşusu olan Safeviler ve büyük bir nüfus yoğunluğu ve Hind alt-kıtasına hakim olan Hind-Babür devletleri tüm dünyanın ana-kıtalarına hükmediyorlardı. Gerek nüfusu gerekse de temsil ettiği dünya görüşü itibariyle, dünyanın coğrafi olarak en geniş, en kayda değer

devletleri olan bu ülkeler, sözünü ettiğim Batı-nüfuzu ile tarih sahnesinden çekildiler. Elbette olaylar, ifade ettiğimiz kadar yalın bir şekilde tasvir edilerek geçiştirilemeyecek kadar önemli ve karmaşık süreçlerle şekillendi ve yine bir o kadar karmaşık sorun bıraktı ardında. Toprak kayıpları demek, insanların işgal altında kalması, ölmesi, dul-yetim-öksüz ve sakat bırakılması, yoksullaşması demektir. Hayatını şekillendiren dini ve sosyolojik mirası tevarüs ettirememesi demektir. Kendine ve değerlerine gittikçe müdahale edilmesi demektir. Göç demektir. Hayatın bütünlüğü içerisinde vücut bulmuş kurumların işleyememesi, velhasıl her anlamda “*yoksullaşmak/ yoksunluklara maruz kalmak*” demektir. Sadece 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yıllarında Balkanlar’dan ve Kafkasya’dan Anadolu’ya gelmek üzere yola çıkan göçmen sayısının yedi milyon civarında olduğu ve bunların sadece üç milyonunun Anadolu’ya ulaşabildiği sanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu zamanki nüfusunun -13 milyon civarında olduğunu düşündüğümüz zaman bu sayının büyüklüğü daha iyi kavranabilir.

Bu yüzden Âkif’in ruh ve zihin dünyasında derin izler bırakan bu tarihi olayları, haritalar ve sayı tabloları üzerinden takip ederek onun ruh ve zihin dünyasının “*vasat*”ını anlamaya çalışmamız gerekiyor.

1. Haritalarla Dünyanın Değişimini Okumak

Şöyle sorarak tabloyu daha yakından görebiliriz; Âkif’in içine doğduğu XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı ve komşularından oluşan yakın dünya hangi ülkelerden müteşekkildi?

XIX. yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nin
Üç Kıtadaki Konuşlanışını Gösterir Haritadır

Yukarıdaki haritada da görülebileceği gibi, 19. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nin komşuları;

- * Avusturya-Macaristan
- * Rusya
- * Prusya (Lehistan)
- * İtalya (Napoli krallığı ve papalık)
- * İran devletlerinden oluşmaktaydı.

Yaklaşık yüz yıl sonra yaşanan ve tüm insanlık tarihinde büyük değişmelere yol açan I. Dünya Savaşı'na giden süreçte işgal girişimlerinin ardı arkası kesilmedi. Osmanlı Müslümanları dört bir yandan gelen saldırılara karşı ülkenin hemen her cephesinde bir varlık mücadelesi vermek zorunda kalmıştı. Osmanlı Müslümanlarının mücadele ettiği cepheleri gösteren şu harita durumu en yalın haliyle göstermektedir.

Haritalardan da görülebileceği gibi, I. Dünya Savaşı esnasında Anadolu'nun önemli bir kısmı bile işgal altındadır. Nihayetinde İstiklal Harbi ile birlikte işgalcilere karşı kısmi başarılar sağlanmış ve bugünkü harita ortaya çıkmıştır.

- * Yunanistan
- * Bulgaristan
- * Azerbaycan (1920'de Sovyet Rusya'ya katıldı)
- * Gürcistan (1921'de Rus hakimiyetine girdi)
- * İran
- * Irak (1920 de İngiliz egemenliği)
- * Suriye (1920 de Fransa egemenliği)
- * Rusya devletlerinden oluşmaktadır.

Bir diğer anlatımla, İran ve Rusya dışında yeni komşu ülkeler var etrafımızda. Bu, ulus devlet çağına geçildiğini, yeni bir dünya düzeninin oluştuğunu da gösteren bir dünyayı bize haber vermektedir.

2. Çözülmenin Göstergelerini Demografik Cepheden Okumak (1830-1914)

Şimdi de dünyadaki değişimin izini sürerek, yaşadığımız çözülüşü, yüzölçümleri üzerinden okumaya çalışalım:

1700 yılı itibariyle devletin toprakları ve egemen olduğu alanların yüzölçümü 24 milyon kilometre kareye yakın.

1700-1913 yılları arasında vuku bulan toprak kayıpları sonunda, yüz ölçümü 4.980.000 kilometre kareye düşüyor.

1. Dünya Savaşı sonrası yüz ölçümü ise yalnızca 775.010 kilometre kare

Savaş sonrası elde kalan topraklar, Hatay haricinde bu günkü topraklardı. Bu rakam, Türkiye'nin şimdiki yüz ölçümünden Hatay'ın sınırları çıkartılınca ortaya çıkan yüz ölçümdür.

Kars ise 1921 Gümrü anlaşmasıyla Türkiye'ye bırakıldığı için, Karsı savaş sonrası elde kalan toprak olarak değerlendirdim. Bu durumu izah edebilecek en açıklayıcı kavramlar “*parçalanma*” ve “*küçülme*” dir.

Elbette bu olgunun birçok cephesi var. Ölümler, kopuşlar ve göçler gibi.

Her bir değişken ise çeşitli nedenlerle ortaya çıkıyor ve çeşitli sonuçlar doğuruyor. Dolayısıyla bu olguların her biri kendi başına bir inceleme konusu. Genel bir çerçeve olarak, ulus devlet öncesi dönem ile ulus-devletlerin ortaya çıktığı 18. yüzyıldan sonraki süreçte olup bitenleri ayrı ayrı mercek altına almak gerekir.

Göçün etkilerini daha iyi anlayabilmek için, göçmenlerin nerelere ve nasıl iskan edildiklerini (yerleştirildiklerini) de ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekir.⁸ Bir örnek olarak 1876 yılında Bursa veya Hüdavendigâr vilayetinin nüfusu 841.305 kişidir. 1906 sayımında bu sayı 1.691.277 kişiye yükselmiştir. Yani çeyrek yüzyılda nüfus iki kattan fazla artmıştır.

Bu muhacirler sayesinde Hristiyan nüfusun sayısı Bursa’da %15 düştüğü gibi ziraat alanında güç Hristiyanlardan Müslümanların eline geçmiştir. Göçmenler sayesinde tarımı güçlendirmeyi başaran Osmanlı Hükümeti, aynı göçmenleri ordu hizmetinde de kullanmak düşüncesindedir. Bu nedenle onlara verdiği askerlik muafiyetini (1897’de) kaldırmıştır.⁹ Bu örnek bile göç olayının insan ve toplum üzerinde meydana gelen değişimin hayatın hemen her alanını etkilediğini göstermeye yeterlidir.

3. Dağılmayı Sayılarla Okumak

Âkif’in içinde doğduğu devletin nüfus bilgilerine göz atmak, onun vefatı sırasındaki tabloyla karşılaştırıldığında nasıl bir değişim olduğunu bütün çıplaklığıyla gösterir. Bu tabloda da görebileceğimiz gibi, M. Âkif’in doğduğu tarihte Osmanlı Devleti’nin nüfusu “40. 512.111”dir.

Aşağıdaki tabloya yakından bakıldığında, çoğu insanın Osmanlı ve Anadolu coğrafyası hakkında sahip olduğu bilgilerin ne kadar eksik, hatta yanlışlarla dolu olduğu fark edilecektir. Çoğumuzun zihninde bir Asya

⁸ Karpat, *a.g.e.*, s.,18

⁹ Karpat, *a.g.e.*, s.,19

devleti olarak tahayül edilen Osmanlı devletinin Avrupa'daki nüfusunun Asya'da yaşayan nüfusla hemen hemen eşit olduğunu düşünmek bile mümkün değil. Oysa görüldüğü gibi Osmanlı bir Asya devleti olduğu kadar bir Avrupa devletidir aynı zamanda. Keza İslam hilafetinin merkezi olan İstanbul Müslümanların yönetim merkezi olduğu gibi çok bugün birkaç ülke olarak tarih sahnesinde yer alan pek çok Hıristiyan ve Yahudinin de yönetim merkezidir. Âkif'in bu tablonun siyasi, idari ve fikri merkezi olan İstanbul'da doğmuş olduğu gerçeğini bir de bu tablo içerisinde düşünmemiz gerekiyor.

Gruplar	1844-1856	1872-1874	1881-1893	1894	1897	1906	1914	1927
Müslüman		26.575.781		21.507.304				
Gayrimüslim		13.936.330						
Rum				2.505.782				
Ermeni				994.065				
Bulgar				819.138				
Yahudi				184.397				
Katolik				139.765				
Protestan				36.130				
Latin				18.232				
Süryani				10.618				
Avrupa	15.260.000							
Asya	15.900.000							
Afrika	3.800.000							
Diğer	300.000			993.252				
Toplam	35.300.000	40.512.111	39.109.631	27.208.683	19.050.323	20.884.630	18.520.016	13648 270

4. Geleneksel Yapıların Çatırdaması

Tüm bu harita ve sayı tablolarından hareket ederek, 19. yüzyıldaki gelişmelerden en fazla etkilenen ülkenin Osmanlı ülkesi olduğunu söylemek abartı sayılamaz. Öyle

ki, Balkan eyaletlerinin bağımsızlık sürecinde yaşanan kanlı çatışmalar, dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanacak olan bölünme ve çatışmaları anlatmak üzere “*Balkanlaşma*” teriminin kullanılmasına yol açacaktı.

Bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı’da çeşitli tepkilerin ortaya çıktığını biliyoruz. Avrupa işgali ve nüfuzu karşısında “Osmanlı’da cereyan eden tepkileri” iki ana başlıkta toplamak mümkündür.

Bu tepkilerin *birincisi* doğrudan devlet merkezinden gelen ve *devletin merkezini güçlendirmeyi* hedefleyen çabalardır. *Diğeri* ise maruz kalınan bu baskılara farklı halk kesimlerinin gösterdikleri tepkilerdir.

Devlet, en genel hatlarıyla, devletin merkezini tahkim etmeyi hedefliyordu. Böylece gücü bir merkezde toplayarak karar verme ve icra süreçlerinde hızlı ve etkin olunabileceği ve kaynakların da daha verimli kullanılabileceği öngörülüyordu.

Halkın tepkilerine gelince, devletin tepkilerine göre daha karmaşık bir durumla karşı karşıya olduğumuzu görürüz.

Öncelikle *Müslüman tebaa ile Müslüman olmayanlar arasında belirgin bir tutum farkı olduğu* gerçeğinin altını çizmemiz gerekiyor.

Özellikle Hıristiyan tebaanın Avrupa’dan da destek alarak bağımsızlık elde etmeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim Osmanlı’dan koparak bağımsızlığını ilk ilan edenlerin Hıristiyanlar olduğu gerçeği göz ardı edilemez.

Makedonya’nın bağımsızlığını hedefleyen *Makedonya Devrimci Örgütü* (1893), Ermenistan’ın bağımsızlığını

hedefleyen *Hınçak* (1887) ve *Taşnaksutyun* (1890) 29-31 Ağustos 1897 tarihlerinde ilk *Siyonist Kongre* toplanmıştı.

Daha geç gelişmekle birlikte, sonraki yıllarda Arap ulusçuluğu da aynı yolu deneyecektir.

Bu uluslaşma cereyanlarının bir başka yansıması, “iç iktidar arayışı” içerisinde olan ve Batı’ya boyun eğmekle suçladıkları *monarşileri yıkmayı hedefleyen ulusçu hareketlerdi*.

Osmanlı Devleti’nde 1889’da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Çin’de 1905’te kurulan *Birleşik Parti*, 1885’te Hindistan’da kurulan ve Batı karşısında verilen mücadelede de başarılı bir örnek olan *Hindistan Ulusal Kongresi*

Sözü geçen ulusçu hareketlerin en bilinen birkaç örneğini oluşturmaktadır. Bu hareketlerin idealleri 1904–1905 yıllarında yaşanan Japon- Rus Savaşı’nı Japonya’nın kazanmasıyla daha da pekişmiş oldu. Zira Doğulu bir devlet olan Japonya’nın bu savaşı kazanması, Batı karşısında ulusal bağımsızlığı hedefleyen ulusçu hareketler açısından güdüleyici bir sonuçtu.

1906’da İran’da, yabancılara verilen ayrıcalıkların da etkisiyle mali sistemin çökmesi üzerine 1906’da orta sınıflar ayaklandılar. Bunun üzerine İran şahı da Rus çarı gibi meşruti monarşiyi kabul etmek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti ise 1908’de II. Meşrutiyet Devrimi’ni ilan etti.

Çin’de ise binlerce yıllık monarşi 1911’de yıkıldı ve 1912 yılında cumhuriyet ilan edildi.

II

**Müslümanların
Gündemi:
Nasıl
Kurtulabiliriz?**

19. yüzyılın Osmanlı topraklarının işgale uğraması, devlet yönetiminin Avrupa'nın siyasi baskılarına maruz kalması ve son olarak da Avrupa ideolojilerinin Müslüman düşünce ve siyaset insanları üzerinde artan etkisine daha önce değinmiştik. İşte bu çöküş süreci 1920'li yılların ortalarına kadar devam edecektir.

İşgalin boyutlarını görmek için de yüz küsur yıllık çöküş tarihimizi ana hatlarıyla sıralamak kâfi gelir:

- 1801 Mısır'ın işgali
- 1829 Yunanistan'ın bağımsızlığı, Sırbistan'ın otomomisi
- 1830 Fransa'nın Cezayir'i işgali ve Tunus üzerinde Fransız himayesi
- 1850 İngilizlerin Hindistan'ı işgali
- 1878 Bulgaristan devletinin doğuşu, Dobruca'dan vazgeçme, Bosna-Hersek'ten çekilme ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye terk edilmesi

- 1882 İngiltere'nin Mısır'ı işgali.¹⁰ Ve nihayetinde, bu tarihten sonra İngiltere'nin yerini Almanya alacaktı.¹¹
- 1911 İtalya'nın Libya'yı işgali
- 1912 Arnavutluk'un istiklalini ilan etmesi
- 1913 Arnavutluk ve Makedonya'nın bağımsızlığı
- 1914 Mısır'ın İngiltere himayesinde bir "krallık" haline getirilerek Osmanlı Devleti'nin hukukuna son verilmesi
- 1907 İran'ın Rus ve İngilizlerce bölüşülmesi
- 1912 Fransa'nın Lübnan ve Suriye, İngiltere'nin Irak, Ürdün ve Filistin'de manda egemenlikleri
- 1918 ***Ve nihayetinde; İngilizlerin Hilafet merkezi olan İstanbul'u işgal etmesi. (13 Kasım 1918)***

Temel başlıklar halinde listelediğimiz bu olaylar dizisi Müslümanların ana gündemlerinin de zeminini oluşturuyordu. Bu çerçevede diyebiliriz ki, II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayıp günümüze kadar devam eden süreçte, Müslümanların düşünce dünyasını şekillendiren temel mesele "Nasıl Kurtuluruz?" sorusu etrafında şekillenmiştir. Esasen bu soru tüm İslam dünyasının ortak sorusudur. Ne var ki, sorunun ortak olması cevapların

¹⁰ İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi İngiliz- Osmanlı siyasi münasebetlerinde derin bir değişiklik meydana getirdi. İngiltere bundan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terk etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun taksim tasarıları olan devletlere karşı güler yüz göstermeyi ihmal etmedi.

¹¹ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan İlişkileri*, A.K.M., Ankara, 1989, s. 4-5

farklılaşmadığını göstermiyor. Biz bu cevapları incelediğimizde, karşımıza çeşitli tasnifler çıkar.

Ben tüm bu tasnifleri iki ana başlıkta toplayabileceğimizi düşünüyorum:

İlk gruptakiler çözümü burada, kendi inançlarımızdan hareket ederek aramız gerektiğini söyleyenlerdir.

Bu anlayışa sahip olanlar, ancak İslam'a sarılarak içinde bulunduğumuz kötü durumdan kurtulacağımızı savunmaktaydılar. Onlara göre Müslümanları içinde buldukları durumu bir "inhitat", yani bir anlamda "yenilgi ve çöküş" halidir. Bu grupta yer alan Müslümanlara göre çöküşümüzün ve yenilgimizin sebebi ise İslam'ı hakkıyla yaşamamak ve dünyada olup bitenleri vaktinde takip ederek gereğini yerine getirmemektir.

İkinci gruptakiler ise, çözümü Batı'da arayanlardı.

Bu gruptakiler "Her şeyimizle tam bir batılı gibi olmak" gerektiğini ileri sürmekteydiler. Bu grupta yer alanlara göre, "Batı medeniyetine girebilmek ve onlar gibi olabilmek için hem Batılı gibi düşünmemiz hem de yaşamamız gerekir"di. Bu anlayış sahipleri, içinde bulunulan durumu bir geri kalmışlık olarak değerlendirmekte, geri kalmışlığın suçunu da İslam'a yüklemekteydiler.

Türkiye'nin düşünce ve siyasetini şekillendiren ana çizgilerin sınırları hala bu iki çizgi ile çerçevelenmektedir.

Mehmed Âkif tüm bu olup bitenin hem tanığı hem de muhatabı olan bir Müslüman olarak, birinci grupta yer alanlar gibi düşünmektedir. Nitekim o bu çizginin ana mecrasını oluşturan Sırat-i Müstakim dergisinin de

başyazarıdır. Âkif dergide yazdığı “*Hasbihâl*” başlıklı makalesinde Müslümanları karşı karşıya buldukları duruma dair yapılan tartışmalar neticesince oluşan düşünce mahfillerini şu şekilde tasvir ediyordu:

“ *‘Ne gelenden haberim var; ne gidenden haberim; Ser-seri kevn e gelelden beri sersem gezerim!’* diyen, şu hâl e göre yalnız bizim değil, *Cenâb-ı Hakk*’ın hesâbından bile hâricde kalması lâzım gelen âvâreleri bahse katmayacak olursak memleketimizde iki sınıf halk görürüz:

‘Ne varsa Şark’da vardır. Garb’a doğru açılan pencereleri kapamalıyız’ diyenler. *‘Ne varsa Garb’da vardır. Harîm-i âilemizi bile Garblılara açık bulundurmalıyız’* iddiâsına kadar varanlar. İyi amma bunun ortası yok mu? diyeceksiniz. Evet var. Lâkin o kadar az ki birbirine neyzen bakışıyla bakan şu iki cemâatin arasında hiçbir mevcûdiyet gösteremeyeceği için bunları da ister istemez, der ceng-i evvel sürünün hâricinde bırakılan biçârelere ilhâk edeceğiz. Bana öyle geliyor ki ne varsa Şark’da vardır, diyenler yalnız Garb’ı değil, Şark’ı da bilmiyorlar; nitekim ne varsa Garb’da vardır da vâsım ileri sürenler yalnız Şark’ı değil, Garb’ı da tanımıyorlar.’ ”¹²

Âkif’e göre, olması gereken “*hem Şark’ı, hem Garb’ı tanıyan; hem Hayyâm’ı, hem Şopenhavr’ı okuyan; hem Muhyiddîn’i, hem Spinoza’yı tedkik eden, Mevlânâ’ya âşik olduğu kadar Hind felsefesindeki hakikatleri de hırz-ı cân edinen*” bir tutumdur.¹³ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Âkif’in tutumu nev’-i şahsına münhasır bir tutum değildir. Derginin 182. Sayısındaki muhtelif meseleler

¹² Mehmed Âkif, “*Hasbihâl*”, *SM.*, C.6., S.147., s.240.

¹³ M. Âkif, *a.g.m.*, s. 259.

dolayımından yazılmış yazıların genelinde bu tutumun hâkim olduğu görülecektir.¹⁴

Kuşkusuz bu tespitin bağlamı dikkate alındığında, Âkif Müslümanların Doğu ya da Batı ile sınırlandırılmayacak “*başka*” bir paradigmaya sahip olduğunu ifade etmek istemişti. O, “*Doğu*” yahut “*Batı*” kavram çerçevelerine hapsedilmiş bir kurgu yerine, referansını doğrudan İslami kaynaklar ve kendi tarih tecrübesine istinad ettirmiş ve yaşadığı zamanın karşı karşıya bıraktığı “*yeni durum*”un farkında olan bir ‘itidal’ önerisinde bulunuyordu. Belirtmemiz gerekir ki bu yaklaşımında Âkif yalnız değildir; Said Halim Paşa da *İslamlaşmak* risalesinde aynı yaklaşımı farklı ifadelerle dile getirir. Paşa’ya göre Müslümanların karşı karşıya geldikleri “*inhitât*” halden çıkış için izlemesi gereken yol vardır ve bu yol; İslam’ın itikad, ahlak, içtimaiyat ve siyasete dair esaslarını ‘*daima zamanın ve muhitin ihtiyacatına en muvafık bir surette tefsir ederek, bunlara gereği gibi tevfiği*

¹⁴ Sırat-i Müstakim’de yayınlanan örnek bazı yazılar için bkz.; “Çiçek”, Molire’den çev: Halide Edib, C. 3, S. 74, s. 344; Edmon(Eduard) Montet, “*Alem-i İslam’da*”, yazı Tanin’den iktibas edilmiştir, C. 5, S. 120, s. 267; Pavlescu, “*Felsefe-i Hayatiye Yahut İsbat-ı Vacib*”, müt: Ankaralı Ali Rıza, C. 3, S. 60, s. 123.(bu yazı 11 bölüm halinde yayınlanmıştır.); Noveya Vremya-Osmanicher Lloyd’dan 1 yazı (C. 6, S. 131, s. 14-15.); Novoye Vremya’dan 4 yazı(C. 3, S. 78, s.422; C. 5, S. 122, s. 301-302. ;C. 6, S. 131, s. 14-25; C. 6, S. 153, s. 363-365.); Schopenhauer’dan 1(S. 7, S. 173, s. 263-267.); Victor Hugo, “*Nazm-ı Eş’ar Hakkında Bir Mütalaa*”, çev: Ferid, C. 3, S. 73 , s.327-328; “Etfal”, çev: Halil Halid, C. 3, S. 78, s. 414-415; “*Tasadduk mu?*”, çev: Halide Edib, C. 4, S. 80, s. 28; Vicktor Kuzen, “*Adl ve İhsar*”, müt: C. 5, S. 110, s. 90-91.

harekette bulunmak'tan geçmektedir.¹⁵ Esasen Paşa her insanlık tecrübesinin kendi bağlamı içerisinde anlaşılabilirliğini ifade ederken, bu farklı tecrübelerle, mevzubahis gerçekliğin vasatını, unsurlarını ve vücuda getirilirken kullanılan usullerini kavrayarak sağlıklı bir şekilde ilişki kurabileceğimizi de ifade etmektedir. Yani, Paşa'ya göre insani tecrübelerin hasılası olan farklılıklar “*mutlak*” değil, tercihlerle tarihi-sosyolojik bağlam farkından kaynaklanmaktadır.¹⁶ Bu farklılıkların temayüz ettiği en önemli alanlardan birisinin bilgi sistemleri alanı olduğunu belirten Paşa'ya göre, İslam topluluklarının temel kabullerini, telakkilerini ve geleneklerini şekillendirmede ve korumada işlev gören ilim “*Fıkh-ı Şerîf*”tir. Başka toplumların da kendi bilgi sistemleri olduğunu ifade eden Paşa, bu sebeple de Avrupa'da vücut bulmuş kavram ve kurumlar gibi, bu bilgi disiplinlerinin de başka toplumlarda aynı işlevi görmelerini beklemek yanlıştır. Çünkü Paşa her türden “*taklid*”in bir çözümsüzlükle neticeleneceğini düşünmektedir. O zamanın ve muhitin ihtiyaçlarını ihata eden bir yorumlama yoluyla şekillenmiş eylem biçiminin çözüme kapı aralayacağını düşünür.¹⁷

Âkif ve Said Halim Paşa örneklerinde görülen düşünce İslamcılık olarak adlandırılan akımın genel çerçevesinin birer örneğini oluşturmaktadır. Bu akım Müslümanların karşı karşıya buldukları sorunları çözebilmek

¹⁵ Said Halim Paşa, *İslamlaşmak*, s. 149.

¹⁶ Bu konuda Paşa'nın değerlendirmelerine örnek olarak bkz; S. H. Paşa, *İslam'da Teşkilat-ı Siyasiyye*, s. 242-256.

¹⁷ S. H. Paşa, *a.g.e.*, s. 251.

için bir dizi önermeyi dillendiriyordu. Bu önermelerin ilki Avrupa işgaline ve sömürgeciliğe karşı olma, ikincisi Müslümanların dayanışması (ittihad-ı İslam) tezi, üçüncüsü de İslam ümmetinin ihyası için çok yönlü bir yenilenme (tecdid) ihtiyacı olduğuna dair kanaatlerden oluşmaktaydı. Özellikle bu yenilenmecî tutumun bir yüzü düşünce ve eylemde tek tek insanlar ve topluma dönük iken, diğer yüzü de doğrudan devlet sistemine bakıyordu. Her türden baskıcı(müstebit) yönetim biçiminin yanlış olduğunu düşünen İslamcılar, baskıcı rejimlerin hem adalet ve meşveret esaslarını ihlal ettiğine hem de ümmetin dinamizmini körelttiğine inanıyorlardı. Âkif başta olmak üzere, dönemin alim ve aydın kesiminin büyük çoğunluğunun Sultan II. Abdulhamid'e yönelik eleştirilerinde bu düşüncenin derin bir etkisi bulunmaktadır.

Kuşkusuz düşüncelerin isabeti hakkında farklı değerlendirmeler yapılabilir. Bizim burada özellikle dile getirmemiz gerekir ki, bu insanlar mülk ü millet (devlet ve din)'in selamete çıkması için büyük bir adanmışlık sergiledikleri muhakkaktır. Dahası bu insanların hemen tüm hayatları bu büyük mesele etrafında dönmüştür. Suyu arayan adamlar olarak görmemiz gerekir bu insanları. Âkif ise bütün bu insanlar içerisinde bir karakter abidesi olarak daha da özel bir isim olarak öne çıkmaktadır.

III

**Bir Tanık Olarak
Âkif'in İzinde**

Dönemi daha içeriden kavramak için bir yöntem olarak, Âkif'in hayatını bütünlüklü bir şekilde gözden geçirmenin işe yarayacağını düşünüyorum. Elbette bir kişinin hayatı üzerinden bir dünya tarihi okumak, bir açıklama modeli olarak tartışılabilir. Ben yine de Âkif'i temsil kabiliyeti yüksek bir örnek olarak ele almanın faydasına inanıyorum.

Âkif çöküşe geçmiş bir devletin ve her gün biraz daha kendi değerlerinden kuşkuya düşen bir özgüven eksilmesiyle altüst olmuş bir milletin içine doğmuştu. Her insan gibi Âkif de ailesinden, talim ve terbiye aldığı hocalardan, içinde bulunduğu toplumun meselelerinden ve siyasi ortamından etkilenmiş, bir açıdan da zengin bir tecrübeyi doğrudan teneffüs ederek düşünce dünyasını kurmuştu. Sezai Karakoç'un ifadesi ile Âkif, aslen Buharalı bir annenin ve Arnavut bir babanın oğlu olarak İmparatorluğun payitahtı olan İstanbul'un Fatih semtinde doğmuş birisi olmakla *Doğu, Batı ve Merkez İslamlığı'nın sentezi* bir zeminde yetişmişti.

Mücadelesinin bir parçası olarak Hicaz'a, Şam'a, Kahire'ye, Berlin'e gitmiş, Anadolu'yu karış karış gezmiştir. Elbette bu büyük görgüyle çoğalan bir tecrübeyi de biriktirmiştir Âkif.

O İslami değerlere yürekten bağlı birisi olarak yetiştiği bu zeminde döneminde yaşanan olayları tahlil edecek bir bilgi ve üslubu da edinmişti. Düşünceleri çözümü burada, kendi inançlarımızdan hareket ederek elde edebileceğimizi dile getiren İslamcı bir çerçeve içerisinde şekillenmişti. Zamanla bu akımın en güçlü temsilcileri arasında yer aldı. Eşref Edip'le çıkardıkları *Sırat-ı Müstakim* dergisi bu akımın yayın organı durumundaydı. Hatta İslamcılığı bir “*fikir akımı*” olarak derginin çıkışı ile başlatmak akademik dünyada yaygın bir şekilde dillendirilmektedir.

Dergide Ahmet Naim Efendi, Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhulislam Musa Kazım, Tahir'ül Mevlevi ve Sadrazam Said Halim Paşa, Abdürreşid İbrahim gibi çok önemli isimler de bulunmaktaydı. Ancak Âkif derginin hem başyazarı hem de en velûd üyesiydi. O bir yandan makaleler yazdı, öbür yandan şiirlerinde meseleleri tasvir etti; çözümler sundu. Çağdaşı olan İslam düşünürlerinden yaptığı tercümelemler ise başlı başına bir önem taşımaktadır.

Onun bu eserleri İslamcılık akımının en gür sadalarından birisi olarak tarihe tanıklık etmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İslamcılık düşüncesi ise temelde emperyalizme karşı olma, ittihad-ı İslam ile tecdid ve ihyadan oluşan bir çerçeveye sorunların aşılabileceğini dillendirmektedir. Bir İslamcı olarak Âkif'in “*Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı*” gibi çokça eleştirilen mısrasının da

bu tecdid ve ihya önermesi çerçevesinde anlaşılması gerekir. Onun söylediği şey ile Mevlana'nın “Her gün bir yerden göçmek ne iyi/ Her gün bir yere konmak ne güzel/ Bulanmadan, donmadan akmak, ne hoş!/ Dünle beraber gitti cancağzım,/ Ne kadar söz varsa düne ait/ Şimdi yeni şeyler söylemek lazım...” Hacı Bayram Veli'nin “ben dahi yeniden yaratıldum taş u toprağ arasında” mısralarında dile getirdikleri düşünceler arasında bir kök akrabalık olduğunda hiç kuşku yoktur. Keza onun eleştirel tutumunu sadece sömürgeci Batılı güçlere değil, aynı zamanda Müslümanlara da yöneltmesini de yine İslamcı düşüncenin tecdid ve ihya ufku ile irtibatlı olarak anlamamız gerekiyor. Orhan Okay, Âkif'in bu tutumunu, “Mehmed Âkif- Bir Karakter Heykelinin Anatomisi” adlı eserinin önsözünde şöyle açıklıyor:

“Fikir plânında Âkif'in en orijinal tarafı, tenkitçiliğidir. Onun şiirinin özelliklerinden biri olan hiciv, Safahat'ta, batılın haçlı zihniyeti için, doğuyu ezen, sömüren, medeniyet adına ölüm makineleriyle gelen batılılar için kullanılmıştır. Fakat asıl mühimi, bu hicivlerin, bu ağır tenkitlerin daha çok müslümanlar için kullanılmasıdır. Hiçbir fikir adamının, kendi mensubu olduğu zümrenin insanlarını bu kadar ağır tenkid etmiş olduğunu bilmiyorum. Bu, Mehmed Âkif'in samimiyetinin en büyük delilidir. Ve galiba bugün de Mehmed Âkif'e duyduğumuz ihtiyacın temelinde bu çeşit bir samimiyetin eksikliği bulunmaktadır.”¹⁸

¹⁸ Orhan Okay, ‘Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi’, Akçağ Y., İst. 1998,

Kuşkusuz Âkif'in bu duruşunun onun kişiliği ile yakından ilgili olduğu söylenebilirse de bu aynı zamanda Âkif'in de mensubu ve temsilcisi olduğu İslamcılık düşüncesinin ihya tahayyülü ile yakından irtibatlı olarak anlaşılmalıdır. Nitekim İslamcılık düşüncesinin tecdid ve ihya tasavvuru her türden otoriter yönetime itiraz etmeyi öngörmektedir. Zira İslamcılara göre hem ilke olarak adaletin tahakkuk ettirilmesi, meşveretin bir usül ve hayat tarzı olarak benimsenmesi gibi esaslarla çeliştiği hem de İslam ümmetinin eylem kabiliyetini, dinamizmini baskıladığı için her türden müstebit yönetim modeli sorun olarak görülmelidir. Âkif'in kendi döneminin yöneticilerine olan eleştirel ve öfkeli tutumunda bu ilkeyi ihmal eden değerlendirmeler, onun düşüncelerini salt hissiyata dayalı bir tutum olarak yorumlamaktadır.

Bu örneklerde de görülebileceği gibi Âkif bu dönemde İslam'dan uzaklaşmanın ne gibi felaketlere yol açacağı konusunda sözünün ulaşabileceği herkesi uyarılmaktadır. Özellikle de I. Dünya Savaşı ve Anadolu'da sürdürülen İstiklal Harbi esnasında, varını yoğunu ortaya koyan Âkif, halkı İslam'a sarılmaya davet etmek için, bütün yeteneklerini seferber etmişti. Öyle ki, onun vazaları-yazıları Cuma hutbesi olarak okunmuş, teksir edilerek halka dağıtılmış, direniş için onun kavrayışından, fevranından medet umulmuştur. Zira Sezai Karakoç'un da isabetle dile getirdiği gibi Âkif, *"yıkılmakta olan muazzam bir sosyal yapının çöküş sesleri arasında bir çığlık olarak kendisini duyurmaya çalışır. O, sanatını, toplumun öncelikli ihtiyaçlarına göre icra eder. Mehmet*

Âkif'in şiiri bu cephesiyle, nizam getirmeye çalışan bir nevi 'tebliğ' ve 'telkin' şiiridir."¹⁹

Hasretlerden Hasret Beğenmek: "Mısır"

Ne yazık ki, İstiklal Harbi'nden sonra Âkif çok büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Zira Âkif'in de kurtuluş adresi olarak gördüğü İslamcılık fikri, Milli Mücadelede etkili bir söylem olmasına rağmen, kurulan yeni devletin muhtevası içinde yer bulamadı. Dahası, Âkif'in de içerisinde yer aldığı pek çok kişi, bir tasfiyeye uğradılar. Üstelik, tasfiye sadece kişilerle de sınırlı değildi; tarihten devralınan pek çok İslamî kurum da tasfiye edilmişti. Hilafet, Şeyhü'l-İslamlık, medreseler, tekkeler de bu tasfiye edilen kurumlar arasındaydı.

Âkif'in bu döneme ilişkin duruşunu, yine Sezai Karakoç'tan alıntı yaparak şöyle tarif edebiliriz : *"Cihan ve İstiklal savaşları bitip devrimler başlayınca Âkif'in sustuğunu görüyoruz. Bu yıllara Âkif'in 'boykot' yılları diyebiliriz. Âkif gibi bir şairin cemiyette oluşan büyük bir değişiklik karşısında susması, denebilir ki en büyük tepkisi, en güçlü protestosudur. O güne kadar resmi tarihçi gibi şiirleriyle toplum değişikliklerini değerlendiren şairi birdenbire yazmaya ara veriyor. Bu, yazma ortamı bile bulamadığı anlamına gelir."*²⁰

"Sükût suretinde bir protesto" nun, dönemin hengâmesi içerisinde bir karşılık gördüğü söylenemez. Çünkü yeni dönemin muktedirleri, İslam'ı devletin şekillendirilmesinden

¹⁹ Sezai Karakoç, *a.g.e.*, s. 50.

²⁰ Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif*, Diriliş Y., 6. Bs., İst., 1987, s.38.

uzak tutmaktaydılar. Bu yüzden Âkif, uğruna riskler üstlendiği yeni düzenle arasında gittikçe artan gerilimin farkında olarak, bir yol ayırımına geldiğini pekâlâ görmüştü. Peşine inzibatlar takılmış bir adam olmak, can yoldaşlarının faili meçhullere kurban edilmesi gibi pek çok sebep O'nu bir tercihe zorladı: Ya “öz yurdunda garip kalmak” ya da “öz yurduna hasret çekmek.” O da ikincisini seçti. En bildiği yer, ömrü boyunca büyük bir hamiyetperverlik gördüğü eşsiz dostu Abbas Halim Paşa'nın da yaşadığı yer olan Mısır'dı. Oraya gitti.

Biz bu gidişi, Sezai Bey'in o derin kavrayışına başvurarak izah edebiliriz: “Mısır da yazdığı şiirler denize yaklaşmış bir nehrin psikolojisini taşır. Ölümün gölgesi vurmuştur bu hayat şiirlerinin üstüne... Bir nehrin denize karışırken faydalılığını kaybetmeyişi gibi, Âkif de faniliğe sosyal açıdan bakar; zulmün ebedileşemeyeceğini görür ve artık olaylara sırt çevirerek mutlak içinde erir.”

2. Âkif'e Yakından Bakmak

Âkif dindar, saf, mütevazı bir ailede doğdu.(1873)

Doğduğu yer, Fatih'in Sangüzel semtidir.

Babası Mehmed Tahir Efendi, Arnavutluk'un İpek kasabasının Şuşisa köyünde doğmuş ancak eğitimini tamamlamak için geldiği İstanbul'dan, ömrünün sonuna kadar bir daha ayrılmamıştır.

Güzel ahlakı ve titizliği ile maruf Mehmed Tahir Efendi, Temiz Tahir Efendi diye tanınmış bir müderristi.

Âkif, dini ilimleri ve sanatları, önce babasından öğrendi. 15 yaşında iken(1888) kaybettiği babasını, bir şiirin altına düştüğü notta: “*Benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim*” sözleriyle tanıtır.

Rüşdiye tahsiline devam ederken bir taraftan da hıfza çalışmıştır.

Yine bu dönemde Arapça ve Farsça’sını ilerletmiştir.

Üstad Sezai Karakoç’un ifadelerini, tekrara düşme pahasına bütün olarak alıntılıyarak onu tarif etmek en doğrusu: “*Fatih Camii, büyük çınarlar, medrese, Devletin yüreği bir semt*”²¹

“*Baba soyu Rumeli, ana soyu Buharalı, doğuş yeri Fatih. Yani tam olarak Doğu İslamlığının, Batı İslamlığının ve Merkez İslamlığının sentezi bir çocuk.*

“*Çağ güç, çetin bir çağ, bir batış çağı. Anne çizgisi duyarlığı, sağduyuyu, kendini bir ülkeye adayışı, şairliği getirecek; baba çizgisi ataklığı, savaşkanlığı, yılmazlığı ve her vuruşmada daha çelikleşen bir savaş adamını, gözü pekliği, korkmazlığı, ürkmazlığı, dönmezliği, umutsuzluğa sürekli olarak düşmemeyi gerektirecektir.*”²²

Beslenme kaynakları arasında Şirazlı Hafız, Sadi, Mevlana, Fuzuli, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abdüh, İkbâl, Ferid Vecdi ve Reşid Rıza gibi tarihi simalar vardır.

²¹ Sezai Karakoç, *Mehmet Âkif*, s. 13.

²² S. Karakoç, *a.g.e*, s.8,

Öte yandan, Halkalı Baytar Mektebi'nde öğrenmeye başladığı Fransızcanın da katkısıyla, özellikle Fransız edebiyatının kapılarını aralamıştı. Fransız romantiklerden okumalar yapmıştır. Bunlardan özellikle Musset, Hugo, Daudet ve Zola'dan etkilendiği bilinmektedir.²³

Âkif, insanlık tarihinin tanıklık edebileceği en hengâmeli tarihi, iktisadi ve insani şartların yoğunluğu içinde, 27 Aralık 1936 tarihinde hayata veda etmiştir.

3. Bir Karakter Abidesi Olarak Âkif

Pek çok kişinin de vurguladığı gibi, Âkif'in hemen dikkatleri çeken özelliği, çok yönlü bir kişiliğe sahip oluşuydu. Onun bu kadar büyük bir insan olmasını sağlayan sebepler arasında, bu çok yönlülüğünün önemli rolü olduğu muhakkak. Kuşkusuz Âkif'in zorluklardan yılmayan, sorunlarla yüzleşmekten ve mücadele etmekten kaçınmayan bir kişi olması, O'nun "*dava adamı*" olmasıyla açıklanabilir. Zira "*dava adamı*", ulaşılmaması gereken bir hedefe yönelmiş, şartların doğurduğu sıkıntıları aşma kararı almış, gündelik sıkıntılara takılmamayı bilen bir adamdır. Aksi halde, önüne çıkan her sorunla kuşatılan bir kişinin, büyük emeklerle elde edilebilecek kazançlar elde etmesi mümkün değildir. Tıpkı büyük yol göstericiler olan peygamberler gibi, yüksek idealleri olan Âkif de hayatın sıkıntılarını bir "imtihan" olarak algıladığı için, bu sorunların üstesinden gelmeyi başarabilmiştir.

²³ Orhan Okay, *Mehmet Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, s. 38

“Gaye uğrunda çalışmak, didinmek ve ölmek...
Ah ne güzel meşgale, o ne hoş eğlence, o ne me-
sut sonuç imiş.”

Diyen bu kişiliğinin bir sonucu olarak da, kim ya-
parsa yapsın ve ne pahasına olursa olsun, her türlü zulme
ve haksızlığa karşı çıkmaktan imtina etmemiştir. Kendi
ifadesiyle söylersek, O “zalimin amansız hasmı, mazlu-
mun da dostu” olmayı bir “hayat felsefesi” olarak be-
nimsemiştir.

“..Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdadıma saldırdı mı, hatta boğarım!...
-Boğamazsın ki!
-Hiç olmazsa yanımdan kovarım.
Üç buçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam;
Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir, aşığım istiklâlê;
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle!
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum
Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boyunum!
Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim!
Adam aldırırda geç git, diyemem aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım!..”²⁴

Şiirde de gözlemleyebildiğimiz gibi, “özgürlük” ile
“sorumluluk” arasında kurduğu o hayranlık uyandıran
âhenk, Âkif’i “bir ahlak ve fazilet âbidesi” yapmıştı.

²⁴ M. Âkif, Safahat 6. Kitap, Asım

Âkif ile otuz beş yıllık arkadaşlığı olan Mithat Cemal (1885-1956), Âkif'i ilk tanıdığı zaman, bir insanın bu kadar temiz olabileceğine ihtimal vermediği için ona inanamadığını ifade eder. Melek rolü oynayan kötü bir aktör eninde sonunda bu rolden nasıl sıkılacak, yorulacak, usanacak ve bir gün gerçek yüzünü gösterecekse, ondaki bu fazilet görüntüsü de eğer doğal değilse, O da bundan yorulup gerçek yüzünü gösterecektir diye beklediğini anlatır. Fakat 35 sene boyunca Âkif'in bu türden bir beklentiyi boşa çevirdiğini büyük bir hayranlıkla kitabına kaydeder.

Âkif'in dilinin keskin olduğu bilinmektedir. Yalnızca birkaç şiirini okuyanların bile tanık olabilecekleri bu "keskin dili" sadece O'nun sert mizacı ile açıklanamaz.

- "Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim,"

...

- "Doğduğumdan beridir, aşığım istiklâlê;"

mısralarında dile getirdiği ruh halini hesaba katmadan meseleyi açıklamak doğru olmaz.

Bir zamanlar dünyanın en önemli ilim merkezleri olan İslam şehirlerinin, bugünkü virâneliğine, insanımızın bu derece küçülmesine olan isyanıdır O'nun dilini keskin kılan. Bir türlü kabul edemez mevcut durumu. Sadece şu satırlara bakmak bile O'nun gerilimini anlamaya yetecektir.

"O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak;
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!

*İbn-i Sînâ'ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!”²⁵*

Rahatlıkla ifade edebilir ki Safahat, kendi derdini bir kenara bırakmış bir adamın insanlık adına yükselttiği çılgınlığın eseridir. Bundan dolayı, “*devlet ve ikbal mevzilerinden olabildiğince uzak*” durmaya gayret etmiştir.

O, dünyevî menfaatler için şahsiyetini ayaklar altına almanın normal karşılandığı bir zamanda, “*izzetini korumak için bedel ödemeyi göze alan*”, bu yüzden ömrü boyunca alını açık, başı dik yaşamış bir insandır. Bu yüzden ki, ömrü boyunca kibirli insanlarla geçinememiş, mahrumiyetle katlanmış, sabretmiş fakat kimseye “*minnet etmemiştir*”. Ömrü boyunca da menfaatleri için eğilen, dalkavukluk yapan kimselere nefretle bakmıştır.

Hülasa olarak söyleyebiliriz ki, Âkif'in için esas mesele milleti selâmet kavuşturmak ve İslam'ı da bu zelil durumdan kurtararak yeniden ihya etmektir. O'na göre milletin bunu başarabilmesinin dayanağı iki kudretten ibarettir: **Marifet ve fazilet.**

Zira; bir millet marifetten mahrum olursa yalnız faziletle varlığını devam ettiremez. Marifetten mahrum olan bir millet de mutlaka zaafa düşer.

Bir millet bilgili olur da faziletten mahrum olursa, bu da bir felakettir. Çünkü faziletsizlik, beşerin ruhunu zehirleyen yaradır ve büyük bir musibettir. Bunu anlamak için, Avrupa'ya bakmak yeter de artar bile.

²⁵ M. Âkif, Süleymaniye Kürsüsünde

Bu durumda mesele, ilme dair eksikliğimizi telafi ederek faziletimizi beslemektir. Milletimizin selâmeti buna bağlıdır. Bunu başarak olan da Âsım'ın neslidir. Çünkü "Âsım", Çanakkale'de yenilmeyen, bu milletin ebedî hayat i'lâmıdır. Gerek Umumî Harb de uğradığımız hezimet, gerek mütareke yıllarında karşılaştığımız facialar, bu i'lâmı bozamadı. Onu yeniden mücadeleye sevk etti ve ona İstiklâl Harbi'ni kazandırdı.

4. Büyüyen Hasret, Çoğalan Acı

Âkif portresindeki dayanan eğilip bükülmezliği, sömürüye karşı savaşı, mazlumun ve ezilmişin yanında yer alışı anlamaya katkı sunabilmek için fotoğrafın bütününe bakmalıyız. Ben olgusal gerçekliği doğru anlamlandırmayı temin eden bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden uzun bir tarihsel çerçeveyi gerekli gördüm. Aksi bir yaklaşım, onu statükocu fotoğrafın bir parçası haline getirecektir. Buna izin vermemeliyiz.

Kendini yeniden var etmeye çalışan bir milletin diriliş macerasına bizzat şahitlik yapmış, sahip olduğu ümmet bilinci ile bütün İslam dünyasının sıkıntılarını gündemine almış, yazı yazmış, vaaz yapmış, Daru'l- Fünûn'da hocalık, Darü'l-Hikmeti'l- İslamiye'de yöneticilik, İttihat Terakki Cemiyeti'nde ve Teşkilat-ı Mahsusa'da aldığı görevlerin gereği olarak Hicaz'a, Berlin'e ve Anadolu'nun bir çok şehrine yolculuklar yapmış, dergi çıkarmış bir feveranın sahibidir Âkif.

Tüm eleştirel tutumuna rağmen o ümmetin geleceği hakkında ümidini korur ve coşkunun bir nehrin çağılması akan şu mısraları yazar:

“... ”

– Korkma!

*Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz;
Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!
Düşer mi tek taşı, sandın, harîm-i nâmûsun?
Meğer ki harbe giren son nefer şehîd olsun.
Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;
Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;
Bu altımızdaki yerden bütün yanar dağlar,
Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar ;
Değil mi cebhemizin sînesinde îman bir;
Sevinme bir, acı bir, gâye aynı, vicdan bir;
Değil mi cenge koşan Çerkes'in, Lâz'ın, Türk'ün,
Arab'la, Kürd ile bâkîdir ittihâdı bugün;
Değil mi sînede birdir vuran yürek... Yılmaz!
Cihan yıkılsa, emîn ol, bu cebhe sarsılmaz!
Nasıl ki yarmadan âfâkı pâre pâre düşer,
Hudâ'yı boğmak için saldıran cünûn-i beşer;
Nasıl ki nûr-i hakîkatle çarpışan evhâm;
Olur şerâre-i gayretle âkıbet güm-nâm,
Şu karşımızdaki mahşer de öyle haşrolacak,
Yakında kurtulacaktır bu cephe...*

– Kurtulacak?..

Demek yıkılmayacak kible-gâh-ı âmâlim..

Demek ki ölmüyoruz...

Haydi arkadaş gidelim!...”²⁶

“*Derdi olan*” bir insanın, varını yoğunu ortaya koymasından başka nasıl yorumlanabilir bu mısralar!

“... *Bütün dünyaya küskündüm, dün akşam pek bunalmıştım;*

Nihâyet, bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmıştım.

Şehirden kaçmak isterken sular zâten kararmıştı;

Pek ıssız bir karanlık sonradan vâdîyi sarmıştı.

Işık yok, yolcu yok, ses yok, bütün hilkat kesilmiş lâl...

Bu istiğrâkı tek bir nefha olsun etmiyor ihlâl.

Muhîtin hâli “insâniyyet”in timsâlidir sandım;

Dönüp mâzîye tırmandım, ne hicranlar, neler andım!

Taşarken haşrolup beynimden artık bin müselsel yâd,

Zalâmın sînesinden fışkıran memdûd bir feryâd,

O müstağrak, o durgun vecdi nâgâh öyle coşturdu:

Ki vâdîden bütün, yer yer, eninler çağlayıp durdu.

Ne muhrik nağmeler, yâ Rab, ne mevcâmevc demlerdi:

Ağaçlar, taşlar ürpermişti, gûyâ Sûr-i Mahşerdi!...”²⁷

O'nun acısını kelimelere dökmek zor. Kendi kaderini ülkesinin kaderi ile bir tutan bir abide şahsiyetin istiklal-den başka bir çözüm görmediği aşikar. Biz de bu ülkenin

²⁶ M. Âkif, *Berlin Hatıraları*

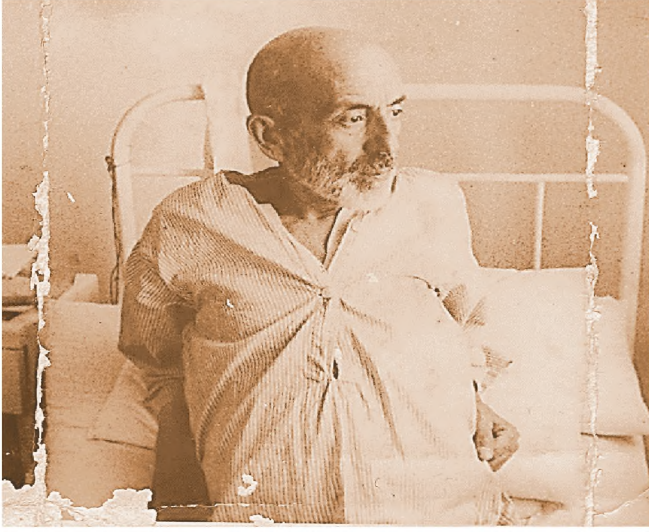
²⁷ M. Âkif, *Bülbül*

insanının irfanına itimâd edip, Yedigün Gazetesi'nin Âkif ile yaptığı son mülakattan bir alıntıyla meramımızı anlatmaya çalışacağız.

Dergi, “Âkif'in Son Röportajı” başlığıyla yazıyı veriyor.

“Türk edebiyatına son devrin çok güzel şiirlerini hediye eden büyük şair Mehmet Âkif, vatandan onbir senelik bir ayrılıktan sonra tekrar aramıza kavuştu. İstiklal Marşı'nın büyük şairi Âkif, yurda hasta döndü. Şimdi hastanede tedavi altındadır. Yedigün muharriri Âkif'le konuştu. Onun yurttan ayrı yaşadığı günlerdeki hatıralarını, intibalarını topladı. Günün birinde sessiz sedasız yola revan olarak vatan ufuklarını aşan şair Mehmet Âkif, tam onbir yıl süren bu uzun seferin sonunda, işte bembeyaz bir hastane odasının, bembeyaz bir yatağında solgun, mecalsiz ve bitap yatıyor.(Başucundaki sandalyeye oturdum. Kırçıl sakalın çerçevelediği bu sapsarı yüze, bu gevşemiş, sarkmış çizgilere, bu yorgun ve dalgın gözlere bakıyorum, zaman denen şeyin kudretini, hayat denen efsanenin sırrını bilmek istiyorum, sonra, yavaşça soruyorum

- **Özledin mi bizi üstâd?..**

(Dudaklarını hiç kıpırdatmasaydı, hiç ses çıkarmasaydı bile, bu zehir gibi gülümsemesiyle her şeyi söylemiş olurdu.)

- **Özlemek mi oğlum... Özlemek mi?**

(Bu acının büyüklüğünü bir daha kendi içinde görmek ister gibi gözlerini yumdu, sonra, kesik kesik konuştu)

- *Mısır'dan üç gecede geldim. Bu üç gece, otuz asır kadar uzun sürdü... Orada on bir yıl kaldım... Fakat bir an oldu ki, on bir gün daha kalsaydım, çıldırırdım.*"²⁸

---

²⁸ Feridun Kandemir, Milli Edebiyatın En Kuvvetli Yazıcısı: Mehmed Âkif, Yedigün, 1 Temmuz 1936, S. 173, s. 6-8.

Büyük Âkif'in ma'nevi şahsiyetine sadâkâtle, Üstâd Sezai Karakoç'un ifadelerinden güç devşirip sözlerimi tamamlamak istiyorum:

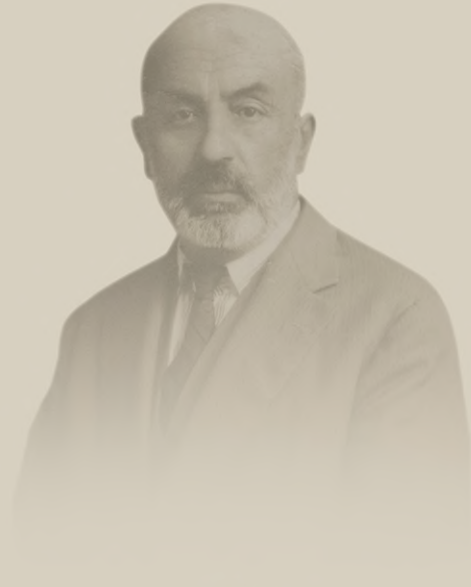
“Boşuna yaşamadın, boşuna savaşmadın, boşuna ölmedin.” Minnet ve hürmetle Âkif'e rahmet diliyorum.

Kaynakça

- Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Y., İst., 2002.
- Dr. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Me-selesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 2. Bs.
- Edward Said (1989), *Oryantalizm*, 2. Bas., çev. S. Ayaz, İstanbul, Pınar Yay.
- Bedri Gencer, **İslam'da Modernleşme**, Lotus Y., Ank. 2008.
- Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Y., 2003.
- Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan İlişkileri*, Tarih Yüksek Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Sırat-i Müstakim Dergisi*, 1908-1912 tarih aralığında yayınlanan 182 sayı.
- Orhan Okay, *'Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi'*, Akçağ Y., İst. 1998.
- Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif*, Diriliş Y., 6. Bs., İst., 1987.
- Feridun Kandemir, "Milli Edebiyatın En Kuvvetli Yazıcısı: Mehmed Âkif", *Yedigün*, 1 Temmuz 1936, S. 173, s. 6-8.
- M. Akif Ersoy (2008), *Safahat*, I. Bas., Ankara, Hece Yayınları.

İnsanları tanımak için onların içine doğduğu tarihi zaman dilimini ve toplumun halini dikkate almamız gerekiyor. Büyük Müslüman âlimi İbn Haldun, “*insan vaktinin çocuğudur*” derken insanın şahsiyetine ve düşüncesine etki eden bağlama işaret ediyor. Bu yüzden dönemi hesaba katmayan değerlendirmeler zeminsiz birer iddiaya dönüşürler. Bir diğer ifadeyle, “yer”siz -“yurt”suz bir insandan bahsetmiş gibi oluruz. Böylesi bir sorun yaşamamak için Âkif’in doğduğu 19. yüzyılın Müslümanlar için ne anlam ifade ettiğini tanımlamamız bu açıdan önemlidir. Elinizdeki eser, “Âkif’in tarihe tanıklığını” ve “asrın maskeli vicdanını” çeşitli açılardan okuyan bir çalışma...

PENDİK BELEDİYESİ'NİN KÜLTÜR HİZMETİDİR

Akif Ersoy
Mehmet Akif Ersoy
Fikir ve Sanat Vakfı

